

חקת – בלק

עין הרע

אוהב ימים - לראות טוב

בפרשתינו מופיעות שתי פרשיות הנראות דומות לכאורה, אולם תגובת הקב"ה שונה לגמרי בשני המקרים. פרשת מי מריבה ופרשת הנחשים השרפים. בפרשת מי מריבה: "ולא היה מים לעדה ויקהלו על משה ועל אהרן. וירב העם עם משה ויאמרו לאמר ולו גוענו בגוע אחינו לפני ה'. ולמה הבאתם את קהל ה' אל המדבר הזה למות שם אנחנו ובעירנו. ולמה העליתנו ממצרים להביא אתנו אל המקום הרע הזה לא מקום זרע ותאנה וגפן ורמון ומים אין לשתות." ביטויים חריפים מצאנו כאן. ומה היא תגובת הקב"ה? "וידבר ה' אל משה לאמר. קח את המטה" וכו'. אין להקב"ה טענות על בני ישראל. אדרבא, נראה שהוא מצדיק את טענותיהם. לעומת זאת, מצאנו שתגובת הקב"ה בפרשת הנחשים השרפים שונה בתכלית. "וידבר העם באלקים ובמשה למה העליתנו ממצרים למות במדבר כי אין לחם ואין מים ונפשנו קצה בלחם הקלקל. ושלח ה' בעם את הנחשים השרפים וינשכו את העם וימת עם רב מישראל." הביטויים הם הרבה פחות חריפים מפרשת מי מריבה, ובכל זאת הקב"ה מכלה עם רב מבני ישראל.

הרלב"ג מסביר שיש להבדיל בין שני המקרים. בפרשת מי מריבה כתוב שבאמת לא היה מים לעדה, אולם בפרשת הנחשים השרפים לא כתוב שלא היה מים, וגם לא כתוב שהקב"ה נתן להם מים. גם טענתם על חוסר לחם מופרכת מעיקרה. הם אומרים שאין לחם, ותוך כדי דיבור אומרים שנפשנו קצה בלחם הקלקל. זאת אומרת, זה לא נכון שאין לחם, יש לחם, אלא הוא קלקל. המן שירד בדרך ניסית מן השמים, וטעמו משתנה לכמה וכמה טעמים, נהפך לדבר קלקל.

כשיש טענה צודקת ובעיה אמיתית אין הקב"ה בא בטרוניא על בריותיו. אולם כש'מקטרים' סתם, על לא דבר, אז הקב"ה שולח הנחשים השרפים. "יבוא נחש שכל המינין נטעמין לו טעם אחד (טעם עפר), ויפרע מכפויי טובה, שדבר אחד משתנה להם לכמה טעמים" (רש"י). מידתו של הנחש היא כפיות טובה. כפיות טובה היא ההיפך של הכרת הטוב. הכרת הטוב כפשוטו היא להכיר טוב, לדעת שדבר הוא טוב כשרואים אותו. כפיות טובה או לכפור בטוב, היא אי ידיעת הטוב, חוסר ראית הטוב.

הנחש אמר "לא תאכלו מכל עצי הגן". חוה אומרת: לא, מותר לאכול מכל עצי הגן, חוץ מעץ הדעת. אבל כל זה לא שווה בעיני הנחש, כי הנחש רואה מה שאין, במקום לראות את מה שיש. אם נשוה לשון הציווי המקורי לדברי הנחש הדברים יוצאים כמין חומר: ה' אמר 'מכל עץ הגן אכל תאכל'. השטח המותר - מלא רוחב הגן - מכל עץ הגן. העשייה הותרה ביד רחבה - אכל תאכל. אכל תאכל - יש היתר לעשייה ולחזרה עליה שוב ושוב. אולם היצר הרע בדמות הנחש מראה לאשה את האיסור והנה שטח האיסור גדול ועצום ומשתרע על פני כל הגן ואין לעמוד בו - אף כי אמר אלקים לא תאכלו מכל עץ הגן (עיין נחמה ליבוביץ בראשית 25 - 22).

אצל הנחש הכל יש לו טעם אחד, טעם עפר. אפילו אוכל מטעמים, בעיני הנחש זה עפר. אין כאן עונש, ואין כאן שינוי מערכת הטעם בפיו של הנחש, אלא יש כאן תוצאה טבעית, פסיכולוגית. אצל הנחש, כל עוד שקיים עפר בעולם, כל עוד שיש לדבר אחד בעולם טעם של עפר, לכל דבר יש טעם של עפר. אין הוא מסוגל לטעום דבר אחר. אם יש קצת רע - הכל רע.

מידה זו של ראייה למחצה, רק ראית החסר, ולא לראות את היש, נקרא בפי חז"ל עין רעה. 'כל מי שיש בו שלשה דברים הללו, הוא מתלמידיו של אברהם אבינו; ושלשה דברים אחרים, הוא מתלמידיו של בלעם הרשע. עין טובה ורוח נמוכה ונפש שפלה, תלמידיו של אברהם אבינו. עין רעה, ורוח גבוהה, ונפש רחבה, תלמידיו של בלעם הרשע. מה בין תלמידיו של אברהם אבינו לתלמידיו של בלעם הרשע. תלמידיו של אברהם אבינו אוכלין בעולם הזה ונוחלין העולם הבא, שנאמר, להנחיל אוהבי יש ואוצרותיהם אמלא; אבל תלמידיו של בלעם הרשע יורשין גיהנם ויורדין לבאר שחת, שנאמר, ואתה אלקים תורידם לבאר שחת, אנשי דמים ומרמה לא יחצו ימיהם ואני אבטח בך' (משנה אבות ה, ט). עין טובה, מפרש ר"ע מברטנורא "מסתפק במה שיש לו, ואינו חומד ממון אחרים". מידת עין רעה היא ההתמקדות על החסר במקום על היש.

זה גם הפירוש של 'עין הרע', אדם מסתכל על מה שיש לשני ורואה שחסר לו. הוא לא מוותר לשני. שיהיה לשני ולא לו! זה אי אפשר. הוא רואה את החסר, את הרע, והוא ביודעין או בלא יודעין, מקלל. כי זה הפירוש של קללה, ההתמקדות על הרע וההסתכלות ברע. העולם מלא טוב, מלא שפע אלקי, 'מלא כל הארץ כבודו'. יש מדה קטנה ביותר של רע בעולם. יש, אבל היא מזערית לעומת כל הטוב שיש בעולם. למצוא בדוקא את הרע בעולם, זו היא קללה. 'אל זועם בכל יום', אבל כמה - רק לרגע. בלעם היה לו "הכשרון" הזה לכוון את עצמו לאותו רגע. למצוא את הרע

מתוך כל הטוב הזה, ולקלל (עיין ברכות ז ע"א). "שתום העין' עין רעה היה לו, ובכל מקום שהיה מסתכל בו היה ממשיך עליו רוח המזיקים, ולכן היה רוצה להסתכל בהם בישראל, בכדי שיאבד כל מקום שעינו הסתכלה" (זהר ח"א סח:).

ברכה, הכוונה התרחבות והתפשטות. המתמקד על הטוב, ושם לב אל הטוב בעולם, נותן לטוב מקום להתרחב, כלי לגדול בו. כמ"ש: 'כלי מחזיק ברכה'. (כן הוא בברכת אדם לחבירו, ברכת האב לבנים, וכן בברכות הנהנין - תשומת לב אל הטוב, גורמת לתוספת של טובה). אולם, לזה שמתעלם מהטוב, הוא כאילו איננו, ואין הוא גדל. והמתמקד על הרע גורם להיפך. הוא ששם לב על הרע, הוא מראה שהוא מחשיב את הרע, הוא מקיים את הרע, והוא נותן לרע מקום להתרחב. וזוהי מה שנקרא קללה. (מדובר כאן על המישור הפסיכולוגי, ויתכן שהדברים נכונים גם במישור המטאפיזי, אולם אין לנו עסק בנסתרות).

בלעם הוא אב טיפוס של כפוי טובה, ומידתו זו מתגלה לנו בכמה

אופנים:

א) הוא רואה רק מרדה של אתונו ואינו מכיר לה טובה, גם מלפנים וגם עתה שהצילתו. עד "ויגל ה' את עיני בלעם וירא וכו' כי עתה גם אתכה הרגתי ואותה החייתי." וכן הוא דברי האתון, שבלעם אינו מכיר טוב. למה אתה לא מכיר טוב - "הלוא אנכי אתנך אשר רכבת עלי מעודך עד היום הזה, ההסכן הסכנתי לעשות לך כה" (שם ל).

ב) גם התקשרותו של בלעם לבלק היתה על בסיס של כפיות טובה משותפת. "מן ארם ינחנו' השוינו להיות כפויי טובה, שאלולי אברהם לא היה בלק, שנאמר: 'וישלח את לוט מתוך ההפכה' (בראשית יט, כט) ואתה מבני בניו של לוט, ואלולי יעקב אביהם לא עמדתי אני בעולם, שלא ראה לבן בנים אלא בזכות יעקב" (ילקוט שמעוני בלק תשס"ה).

ג) גם האתון עצמה היא חפצא וסמל של כפיות טובה. "אותה אתון נבראה ביום שישי של בריאת העולם, ויעקב נתן לו לבלעם זה האתון, כדי שלא יתן עצה לפרעה לגזור גזירה רעה על בניו, ולא הועיל לו אלא הוא נתן עצת הלבנים לפרעה" (מדרש אגדה במדבר כב, כא).

בלעם היה נופל וגלוי עינים. ומסביר רש"י שמכיון שלא נמול, מפחד השכינה היה נופל על פניו. אמנם הוא היה גלוי עינים, אולם כשאחד נופל על פניו הוא רואה רק דבר אחד, רק האדמה, רק עפר. בלעם מעיד על עצמו שהוא נאור ורואה את הכל, הריהו גלוי עינים, ובאמת הוא רק רואה את העפר, רק הרע, רק החסר. "קין, קרח, בלעם ודואג שנתנו עיניהם

במה שאינו ראוי להם, מה שביקשו לא ניתן להם, ומה שבידם נטלוהו מהם" (סוטה ט:).

ביטוי לראיה סלקטיבית של בלעם מצאנו אצל חז"ל שהסבירו 'שתם העין' שבלעם סומא בעין אחת היה, עינו נקורה ומוצאת לחוץ (רש"י כ"ד, ג). זאת אומרת, יש לו עינים, אבל אין הוא רואה בצורה מושלמת, הוא רואה למחצה - הוא סומא בעין אחת. עינו נקורה ורק את הרעה הוא רואה. עינו מוצאת לחוץ, ואין היא מתפקדת, כי יש לו ראייה סלקטיבית.

היסוד של קללה הוא ראייה סלקטיבית של רע וכפיות טובה, וזו מידת הנחש הקדמוני. ולכן בברכת מודים בתפלת י"ח כשנזקפים, נזקפים לאט, כמו נחש, ללמד את המסר הזה של הכרת הטוב להיות נכנעים ומכירים טוב. ומי שנמנע מלכרוע במודים, מגלה שאוחז במדה של כפיות טובה, ומדה כנגד מדה, אחרי מותו, שדרתו נהפכת לנחש. ('שדרו של אדם לאחר שבע שנים נעשה נחש, והני מילי דלא כרע במודים' - בבא קמא טז ע"א).

וזה אולי הפירוש של הנחשים של בלעם. "ולא הלך כפעם בפעם לקראת נחשים" (במדבר כד א). בלעם מבין שמדה זו לא צריך להיות מצוי בבני ישראל, תלמידיו של אברהם אבינו, "כי לא נחש ביעקב ולא קסם בישראל" (שם כג כג)¹. הנחש מחפש את הרע, ולכן הוא מוצא אותו. ומכאן מובן הפלא של עונש מיתתו של בלעם. "מעצמותיו של בלעם נתהוו נחשים" וכו' (זהר ח"ג קצד:). העצם של בלעם הוא נחש. הוא כפוי טובה גם מלפנים במצרים, גם בהתקשרותו עם בלק, גם בהתייחסו לאתונו. זוהי עצמיותו וזוהי יחודו. ולכן גם אחרי מותו, הוא נשאר - נחשים.

לכן התיקון של חטא זה צריך לבוא דוקא ע"י ראית נחש הנחשת (נחש נחש'ת - נחש כפול) - להראות שאין אך ורק רע בעולם. אפי' הנחש בעצמו לא הווי רק רע, דהרי יש בו יכולת לרפאות. על ידי זה שיסתכלו בנחש, ויסתכלו כלפי מעלה, וישעבדו את לבם לאביהם שבשמים, כי יראו ויבינו שיש הרבה מאד טוב בעולם, ואין להתלונן על הרע (עיין רמב"ן).

"ויעל נחש העמוני, ויחן על יבש גלעד, ויאמרו כל אנשי יביש אל נחש: כרת לנו ברית ונעבדך. ויאמר אליהם נחש העמוני: בזאת אכרת לכם, בנקור לכם כל עין ימין, ושמתי חרפה על כל ישראל" (שמואל א יא, א). בדומה לשמעון ולוי בשכם, שאמרו: "לא נוכל לעשות הדבר הזה, לתת את אחתנו לאיש אשר לו ערלה, כי חרפה היא לנו. אך בזאת נאות לכם אם תהיו כמנו להמל לכם כל זכר", נחש אומר לאנשי יביש: אם תרצו

¹ אף שהמלה נחש (מלעיל) שמובנו קסם, והמלה נחש (מלרע) שהוא חיה שזוחל על האדמה אין אותה מילה, אבל ברור שיש קשר אטימולוגי ביניהם.

לכרות לנו ברית, חייבים אתם להיות כמונו, כמו שאנו רק רואים רע כל היום, "בזאת אכרת לכם, בנקור לכם כל עין ימין".

כל החטאים בספר במדבר, יסודם בכפיות טובה. מתאוננים, מרגלים, קרח, נחשים השרפים, בעל פעור, בקשת עבר הירדן על ידי גד, ראובן, וחצי שבט מנשה, הכל נובע מאי ראית הטוב בעולם, רק ראיה חלקית, סלקטיבית, ראית הרע.

כדוגמאות לענין הזה נביא שנים מהאנשים שנתנו עיניהם במה שאינו ראוי להם, ומה שביקשו לא ניתן להם, ומה שבידם נטלוהו מהם (האחרים הם קרח, בלעם, דואג, אחיתופל, אבשלום וגחזי) (סוטה ט:). והדברים מפליאים:

א) קין הרג את הבל בגלל קנאה. בזהר מובא שקין נולד מההזדווגות של הנחש עם חוה. וז"ל הזוהר (ח'ב רלא). 'בא הנחש על חוה והולידה לקין, וכשהרג קין להבל היה נושך אותו נשיכות כנחש עד שיצאה נשמתו ומת, וכל דבר חוזר ליסודו'.

ב) לגבי אבשלום שהוא גם אחד מהאנשים שנתנו עיניהם במה שאינו ראוי להם, ומה שביקשו לא ניתן להם, ומה שבידם נטלוהו מהם (סוטה ט:), הגמ' בנדה (כד:) מספרת מעשה פלא 'אבא שאול אומר קובר מתים הייתי, פעם אחת נפתחה מערה תחתי, ועמדתי בגלגל עינו של מת עד חוטמי, כשחזרתי לאחורי אמרו, עין של אבשלום היתה'.

הרב קוק זצ"ל כותב, "עבודה גדולה היא להסיר את הכעס מן הלב לגמרי, להביט על הכל בעין יפה, בחמלה שאין לה גבול, להדמות לעין העליונה, עינא עלאה, עינא דכולא חיורא" (מוסר הקודש שכו).²

יש אנשים שהורסים את כל חייהם על ידי מידה זו של עין רעה. הם אינם מסוגלים לראות את הטוב שיש בעולם. אמנם, המשנה מתארת סופם של תלמידיו של אברהם אבינו ושל בלעם הרשע: 'מה בין תלמידיו של אברהם אבינו לתלמידיו של בלעם הרשע. תלמידיו של אברהם אבינו אוכלין בעולם הזה ונוחלין העולם הבא, שנאמר, להנחיל אוהבי יש ואוצרותיהם אמלא; אבל תלמידיו של בלעם הרשע יורשין גיהנם ויורדין לבאר שחת, שנאמר, ואתה אלקים תורידם לבאר שחת, אנשי דמים ומרמה לא יחצו ימיהם ואני אבטח בך'. החידוש הגדול של משנה זו טמונה בסופה. הרי בזה שתלמידיו של אברהם אבינו יורשים עוה"ב אין חידוש, וכן שתלמידיו של בלעם הרשע לא יורשים עוה"ב, גם כן פשוט. אולם שמענו כאן שאין להם גם העוה"ז, ויורשים חיי גיהנם גם בעוה"ז. לא יחצו ימיהם,

² רשב"י כשיצא מהמערה, בכל מקום שהיה שם את עינו היה נשרף - אמר אליו הקב"ה: להחריב את עולמי יצאתם? אין זו הדרך הרצויה אלא ההסתכלות על העולם בעין טובה.

חיהם אינם חיים. כי הם חיים חיים ממורמרים, חיים של רע, חיים של התמקדות ברע ובחסר, במקום במה שיש.

אמנם זהו כל החיים לראות בטוב ה'. "מי האיש החפץ חיים אהב ימים לראות טוב". מי שרוצה לחיות, רוצה לאהוב את ימיו, עליו לראות טוב.³ וזה גם הכוונה בהמשך הפסוקים המדברים על לשון הרע. נצור לשונך מרע ושפתיך מדבר מרמה. מה היא בעצם לשון הרע? ההתמקדות על הרע שיש בחברי. יש בו בחברי כל כך הרבה טוב, ואני מוצא לנכון לראות דוקא את הרע שבו. זה מידת הנחש ומידת בלעם. "יבוא נחש שלקה על הוצאת דיבה ויפרע ממוציאי דיבה".

"תוחלת צדיקים שמחה, ותקות רשעים תאבד" (משלי י יח). מידת הצדיקים היא לקוות לשמחה, לעומת מידת הרשעים שמקווים ורואים רק אבדון. "כל ימי עני רעים, וטוב לב משתה תמיד" (משלי יד טו). אם רצוננו להשתתף בשמחת החיים עלינו להיות רואי טוב.

³ גם שנותנים מוסר ותוכחה וכשמחנכים, אם רוצים שהמוסר והמסר יקלטו על ידי השומעים חייבים לעשות את זה בעין טובה. "אל תוכח לץ פן ישנאך, הוכח לחכם ויאהבך" (משלי ט, ח). פירש האלשיך: אל תוכח לאדם על ידי שתראנו "לץ" - "לץ שכמוך", "רשע שכמוך", אלא תתייחס אליו "כחכם" ואז המוסר תצליח.